

TEISINĖS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS IŠTAKOS

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: Juskeviciute_agne@yahoo.com

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti ūkinės veiklos laisvės susiformavimą tarpdisciplininiu požiūriu. Straipsnis suskirstytas į dvi dalis: pirmojoje dalyje atskleidžiamos ekonominio liberalizmo atsiradimo pasaulyje aplinkybės, atsižvelgiant į ekonominės minties istoriją, antrojoje dalyje nagrinėjamas ekonominės laisvės idėjos inkorporavimas ir konstitucionalizavimas Lietuvos Respublikos teisės sistemoje iš teisės istorijos ir konstitucinės teisės perspektyvos. Nors straipsnyje pateikiami ekonomikos mokslo istorijos fragmentai, tačiau jis skirtas visų pirma teisės mokslui reikšmingų aspektų analizei.

The present article aims to analyze the formation of freedom of economic activity using interdisciplinary approach. The article is divided into two parts: the first part reveals circumstances of economic liberalism in the world, considering the history of economic thought; the second part analyses the incorporation of the economic freedom idea and its constitutionalisation in the legal system of the Republic of Lithuania from the legal history and constitutional law perspective. Although the article provides historic fragments of the economics science, it focuses on the analysis of significant aspects of law science.

Įvadas

Sunkiai rastume valstybę, kurios vienas iš strateginių tikslų nebūtų stiprinti nacionalinę ekonomiką. Yra tiesioginis valstybės ekonominio augimo ir ūkinės veiklos laisvės (kitai dar vadinamos ekonominės laisvės) ryšys¹. Ekonomiką skatinti galima ne tik tiesioginėmis priemonėmis (reguliuojant paklausą ir pasiūlą), bet ir netiesiogiai – sudarant prielaidas ekonomikai nevaržomai, laisvai plėtotis. Ekonominė laisvė skatina produktyvias pastangas ir išteklių naudojimo efektyvumą.

Ūkinės veiklos laisvė suprantama įvairiai, nėra visuotinai pripažintos jos definicijos. Šiais laikais jos esmė dažniausiai siejama su laisvąja rinka ir nusakoma kaip laisvė kurti, prekiauti ir vartoti bet kokias prekes ir paslaugas, įgytas ar sukurtas nevartojant jėgos, nesinaudojant apgaule ar kitais neteisėtais būdais. Ekonominė laisvė yra įtvirtinama tam tikrais pamatiniais teisės imperatyvais, visų pirma teisės viešpatavimo, nuosavybės teisių apsaugos, asmens ūkinės veiklos laisvės iniciatyvos, sutarčių laisvės ir kitais demokratinėmis teisinių valstybių konstitucijose tiesiogiai nustatytais ar iš jų kylančiais principais². Remiantis įprastu tradiciniu žmogaus teisių skirstymu pagal pobūdį (į universalias as-

¹ DE HAAN, J.; SIERMANN C. L. J. *Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth* [interaktyvus]. *Public Choice*, 1998, t. 95, p. 363–380 [žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/w77p365u6716uu08/fulltext.pdf>>.

DOUCOULIAGOS, C.; ULUBASOGLU, M. A. *Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?* [interaktyvus]. *European Journal of Political Economy*, 2006, Nr. 22, p. 60–81 [žiūrėta 2014 m. liepos 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S017626800500042X>>.

² LAPINSKAS K. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko Kęstučio Lapinsko įžanginė kalba. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos*: Lietuvos Respublikos

meninės, pilietinės politinės, ekonominės socialinės ir kultūrinės) ūkinės veiklos laisvė priskiriama ekonominių teisių grupei. Tačiau glaudus šios teisės ir nuosavybės teisės apsaugos, asmens saviraiškos laisvės, asmenų lygybės įstatymui principo, prievartos nenaudojimo standarto santykis priartina šią teisę prie fundamentalių prigimtinių ir pilietinių teisių³. Anot G. Lastauskienės, ekonominės veiklos laisvės turinį ir apimtį lemia visuomenėje (valstybėje) įsitvirtinę suvokimas, kiek asmuo yra laisvas verstis ūkine veikla – iš esmės šioje plotmėje įtvirtinamas tam tikras visuomeninis susitarimas, kiek valstybei yra leidžiama kištis į žmonių ekonominės veiklos laisvę, ją ribojant ir kitaip norminant⁴.

Vertinant ūkinės veiklos laisvę kaip išskirtinio svarbumo kategoriją valstybei egzistuoti, šio *straipsnio tikslas* yra išnagrinėti šios laisvės ištakas. Siekiant įgyvendinti minėtą tikslą, keliami šie uždaviniai: atskleisti ūkinės veiklos laisvės atsiradimo aplinkybes, atsižvelgiant į ekonominės minties istoriją, ir išanalizuoti ekonominės laisvės idėjos inkorporavimą ir konstitucionalizavimą Lietuvos Respublikos teisės sistemoje iš teisės istorijos ir konstitucinės teisės perspektyvos. Autorė nesiekia detaliai aprašyti ekonominės laisvės atsiradimo ar išanalizuoti galimą įvairių mąstytojų įtaką šiam reiškiniiui – šiame straipsnyje tik nurodomos ir apibūdinamos bendrosios pasaulyje ūkinės veiklos laisvę formavusios aplinkybės (atsižvelgiant į merkantilizmo įtaką) bei susitelkiama ties klasikinės liberalios ekonomijos teorijos svarbesnėmis idėjomis, kurios šalia kitų ekonomikos teorijų (socializmo ir keinsizmo) palankiausiai veikė ūkinės veiklos laisvės atsiradimą. Aptarus ekonominės laisvės idėjos susiformavimą pasaulyje, apibūdinamos šios laisvės įtvirtinimo Lietuvos konstitucinėje teisėje aplinkybės po nepriklausomybės atkūrimo. Taigi *straipsnio tyrimo objektas* – ūkinės veiklos laisvės atsiradimo ir konstitucionalizavimo Lietuvos Respublikos teisėje teoriniai pagrindai. Toks bendras ūkinės veiklos laisvės ištakų supratimas būtinas siekiant geriau suvokti 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintus ūkinės veiklos laisvės pagrindus, kuriuos numatoma atskleisti kitame autorės straipsnyje.

Pabrėžtina, kad Lietuvos akademinėje bendruomenėje nebūta plačios diskusijos dėl ekonominės laisvės atsiradimo ir jos konstitucionalizavimo Lietuvos Respublikoje. Retos išimtyys yra E. Kūrio⁵, G. Lastauskienės⁶, T. Birmontienės⁷, I. Jarukaitis⁸ straipsniai bei Lietuvos teisės instituto išleista mokslo studija⁹, juose užsimenama apie ūkinės veiklos laisvės ištakas. Ekonomikos moksle yra nemažai parašyta darbų ekonominės minties istorijos¹⁰ tematika¹¹ bei apie Lietuvos ūkio transformaciją

Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 7.

³ AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę, teisės į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, vartotojų teisių užtikrinimo problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2012, p. 28.

⁴ LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai teisėje: jų vieta ir ribos. *Teisė*, 2013, t. 89, p. 24.

⁵ KŪRIS, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*, 2005, t. 64(56), p. 56–73.

⁶ LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai <...>, p. 20–36.

⁷ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės konstitucinė doktrina. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos*: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 10–53.

⁸ JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos ekonominė konstitucija kaip papildoma Lietuvos Respublikos Konstitucijos dimensija: tyrimų kontūrai. *Teisės problemos*, 2014, Nr. 2 (84), p. 26–97.

⁹ AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę <...>*, p. 28–50.

¹⁰ Ekonominės minties istorija – sąvoka, kuri vartojama ekonomikos moksle kaip ekonominių teorijų istorijos sinonimas. Tokią sąvoką vartoja tiek Lietuvos (pavyzdžiui, vienas iš pirmųjų Lietuvos ekonominės minties vystymosi tyrimų propaguotojų profesorius P. Šalčius (1893–1958) knygoje „Teorinė ekonomika ir ekonominės minties istorija“), tiek užsienio valstybių ekonomikos mokslo atstovai (pavyzdžiui, R. Murray knygoje „An Austrian Perspective on the History of Economic Thought“ ar M. Blaugo knygoje „Экономическая мысль в ретроспективе“).

¹¹ ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006; BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties istorija*. Šauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

į rinkos ekonomiką¹², tačiau ūkinės veiklos laisvės analizė Lietuvos Respublikoje iki šiol nesulaukė plataus dėmesio akademiniuose tyrimuose, išskyrus kelis Laisvosios rinkos instituto straipsnius¹³ bei R. Banelienės disertaciją¹⁴, kurioje apskritai analizuojama vykdoma valstybės ekonominė politika Lietuvoje integruojantis į Europos Sąjungą, ekonominė laisvė joje yra nagrinėjama ne kaip atskiras tyrimo objektas, o kaip viena iš ekonominio lankstumo sąlygų.

Siekiant suprasti, kaip brendo ūkinės veiklos laisvės idėja pasaulyje, šiame darbe pasitelkiami ekonominės minties istorijos darbai, o šios laisvės raida iki eksplisitinio įtvirtinimo Lietuvos Respublikos Konstitucijoje atskleidžiama vadovaujantis 1988–1990 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (toliau – LTSR) Aukščiausiosios Tarybos išleistais įstatymais, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio priimtais dokumentais, Konstitucijos projektais ir pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos Respublikos teisės aktais. Darbe taikomi šie tyrimo metodai: istorinis, lingvistinis, loginis sisteminis ir lyginamasis.

1. Ūkinės veiklos laisvės susiformavimo aplinkybės ir pagrindai

Laisvė šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje yra svarbiausia politinė ir teisinė vertybė. Žmogaus teisės ir laisvės traktuojamos kaip demokratinės valstybės konstitucinės sistemos pagrindas. Anot garsaus britų filosofo, politinės ekonomikos kūrėjo J. S. Millio, „laisvė, verta šio vardo, yra laisvė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu, kol nemėginame atimti iš kitų jų gėrį arba trukdyti jų pastangoms jį įgyti“¹⁵. Laisvės varžymas, kurį žmogaus atžvilgiu gali vykdyti kitas žmogus ar valstybė, suvokiamas kaip nenatūrali, neleistina prievarta. Tačiau žmogus yra socialinė būtybė, gyvenanti ir veikianti tam tikroje socialinėje aplinkoje, o tai skatina derinti vieno asmens laisvę su kiekvieno kito laisve. Kai demokratinėje visuomenėje asmens teisės ir laisvės susiduria su visuomenės interesais, konfliktai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų, kurį pripažįsta žmogaus teisių doktrina, yra valstybės galimybė apriboti asmens teises ir laisves¹⁶. Minėtos pastabos taikomos ir asmeniui, įgyvendinančiam ūkinę veiklą.

Ūkinė veikla suprantama kaip visuma veiksmų, kuriais asmuo patenkina savo poreikius gaminamas ir mainydamas ar kitaip paskirstydamas prekes, teikdamas paslaugas, vykdydamas darbus. Esminis šios veiklos požymis yra tai, kad ją vykdomas ūkio subjektas paverčia materialius, darbo, finansinius ir (ar) kitus ekonominius išteklius naudingomis ekonominėmis gėrybėmis, turėdamas tikslą gauti pajamų¹⁷. Istoriškai analizuojant ūkinės veiklos atsiradimą ir vystymąsi, pirmiausia išskiriamas natūrinis ūkis, kai buvo gaminama tai, kas būtina pačiam gamintojui ir jo šeimai, kad išgyventų. Didėjant šeimos ūkio produktyvumui, dėl vis didėjančio darbo pasidalijimo ir darbo specializacijos buvo

¹² Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Lietuvos ekonomikos institutas. *Lietuvos kelias į rinkos ekonomiką*. Vilnius, 1991; ČEIKAIŠKIS, M. et al. *Rinkos ekonomika Lietuvos ūkyje: problemos ir sprendimai*. Vilnius: LII, 1992.

¹³ ŽUKAUSKAS, V. *Ekonominė laisvė Lietuvoje pagal Heritage Foundation tyrimą*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lrii.blogas.lt/vytautas-zukauskas-ekonominė-laisvė-lietuvoje-pagal-heritage-foundation-tyrima-951.html>>; ŠIMAŠIUS, R. *Laisvoji rinka: kas prieš?* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/leidinys_laisvoji_rinka/2005_nr2/straipsniai/laisvoji_rinka_kas_pries/787>; PIASECKA, A. *Netikintiems teorija*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/n/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/netikintiems_teorija/1449>.

¹⁴ BANELIENĖ, R. *Valstybės ekonominės politikos efektyvumas integracinių procesų Europos Sąjungoje kontekste*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

¹⁵ ARLAUSKAS, S. Laisvės principas demokratinės valstybės teisėje. *Jurisprudencija*, 2013, 20(2), p. 411.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

¹⁷ Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XIV tomas. Vilnius, 2013, p. 305.

pagaminama daugiau nei reikėjo. Perteklius buvo mainomas į kitus produktus; tai skatino natūrinių mainų ir pinigų atsiradimą. Kai vystantis visuomenei atsirado darbo pasidalijimas ir išsiskyrė gamintojų sluoksnis, ūkinė veikla tapo profesine veikla, duodančia atitinkamą pelną¹⁸. Tokiu būdu ūkinė veikla virto socialiniu reiškiniu, kuriam būdinga subjekto laisvė pasirinkti ir įgyvendinti ūkinę veiklą bei valstybės intervencija į ekonominius santykius siekiant apsaugoti visuomenės interesus.

Ūkinės veiklos laisvės pripažinimą visuomenės gyvenime lėmė atitinkamos visuomenės ekonominio gyvenimo transformacijos ir dėl to atsiradusios ekonominės minties teorijos. Jas trumpai aptarsime.

Kapitalistinio ūkininkavimo aušroje, rinkos ekonominiams santykiams išstumiant natūrinį ūkį, per gana ilgą laiką (1550–1750 m.) susiformavo pirmoji reikšminga ekonomikos teorija – merkantilizmas, kurio esmė – aktyvus valstybės įtraukimas į ekonominius santykius, kai jai leidžiama taikyti teises-finansines priemones reguliuojant ekonominius santykius valstybėje¹⁹. Ankstyvojo merkantilizmo tikslas buvo sukaupti ir sulaikyti pirminį kapitalą (angl. *previous accumulation*) valstybėje. Šį siekį lėmė ekonominė padėtis: XVI a. prekių mainai įgavo vis didesnę reikšmę ūkiniame gyvenime, todėl pagrindinis ekonominės minties objektas tapo pinigai, tapatinti su tauriaisiais metalais. Tikslo buvo siekiama valstybės teisiniais ir finansiniais instrumentais, galinčiais daryti tiesioginį poveikį ūkinės veiklos vystymuisi šalyje²⁰. Buvo manoma, kad valstybė turi aktyviai reguliuoti ekonominių reiškinių ir procesų vystymąsi, o labiausiai – pinigų apyvartą, nustatydamą kuo didesnes eksportuojamos produkcijos kainas ir visais būdais ribodama importą. Vėlyvojo merkantilizmo šalininkai skatino valstybės protekcionizmą, kuriuo buvo siekiama apsaugoti, remti ar kitaip proteguoti šalies ūkio subjektus, konkuruojančius su užsienio gamintojais. Buvo manoma, kad ūkinės veiklos vystymosi sėkmė priklauso nuo valstybės valdžios, kuri turi prisidėti prie kapitalo kaupimo ir ūkio augimo²¹. Taigi natūriniam ūkiui pereinant prie rinkos ekonomikos santykių, buvo skatinama valstybės intervencija į ūkinę veiklą, o tai lėmė valstybinių monopolijų atsiradimą ir atskirų ūkio subjektų ūkinės veiklos laisvės suvaržymą arba absoliutų apribojimą.

Ryškejant nacionalinio turto priklausomybei nuo gamybos plėtros, merkantilistų idėjos vis labiau prarado populiarumą. Išsivysčiusiose pasaulio šalyse, toliau formuojantis rinkos ekonomikos santykių pagrindams, vis akivaizdesnė darėsi aplinkybė, kad, siekiant didinti nacionalinį turtą ir suderinti ūkio subjektų santykius, valstybės kišimasis į ekonominę veiklą nėra panacėja²². XVIII a. septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais kaip opozicija vyravusiam merkantilizmui ir stipriai valstybės intervencijai į ekonominius santykius susiformavo svarbi klasikinės politinės ekonomijos srovė – fiziokratizmas. Šios mokyklos pradininko ir vadovo F. Quesnay sukurtoje natūralios tvarkos koncepcijoje (pranc. *ordre naturel*) teigiama, kad „visuomeniniai dėsniai yra natūralios tvarkos dėsniai, kuriais turi vadovautis pozityvi tvarka. O šios pozityvios tvarkos, kylančios iš prigimtinės tvarkos, pagrindas yra nuosavybės teisė, kurios neišvengiamas padarinys yra laisvė, suprantama kaip bet kokio valstybės kišimosi ar tiesioginės bei netiesioginės reglamentacijos nebuvimas“²³. Anot F. Quesnay, socialinė tvarka turi vadovautis trimis prigimtiniomis teisėmis ir laisvėmis: teise į nuosavybę, ūkinės veiklos laisve ir asmens laisve. Skeptišką jo požiūrį į valstybės ūkinės veiklos reguliavimą patvirtina šis teiginys: „Individas privalo būti visiškai nevaržomas, atlikdamas savo ūkinius veiksmus; būtina asmens laisvė, verslo laisvė, gamybos ir vartojimo laisvė, nuosavybės laisvė.“²⁴ F. Quesnay ir kiti fiziokratų mokyklos atstovai

¹⁸ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza w prawie polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1995, s. 19.

¹⁹ ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 47.

²⁰ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 20.

²¹ GRONSKAS, V.; PALINKUS D. *Ekonominės minties istorijos fragmentai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 12.

²² ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų <...>*, p. 71.

²³ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 20.

²⁴ ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų <...>*, p. 123.

savo ekonominės politikos idėjas įvardijo kaip „laissez faire“ nuostatą, t. y. visiško valstybės nesikišimo į ūkinį gyvenimą reikalavimą. „Laissez faire“ tapo naujos ekonominės minties krypties – klasikinės politinės ekonomijos pagrindu, o jos atstovai nuvainikavo merkantilizmą ir jo propaguojamą protekcionistinę ekonomikos politiką, pasiūlydami ekonominio liberalizmo koncepciją.

Ekonominio liberalizmo pradininkų – fiziokratų idiegtą ūkinės veiklos laisvės idėją išrutuliojo XVII–XIX a. klasikinės politinės ekonomikos mokyklos atstovai (A. Smith, D. Ricardo ir kt.). Pagrindiniai šios srovės skelbiami principai: visiška ūkinės veiklos laisvė, nuosavybės neliečiamybė ir valstybės nesikišimas į ekonominius santykius. Klasikinės ekonomikos mokyklos atstovai ūkinės veiklos laisvę vertino kaip efektyvios ekonomikos garantą. Ūkio subjektai, laisvai veikdami rinkoje ir siekdami asmeninės naudos, teikia didžiausią naudą kitiems visuomenės nariams, o tai negali padaryti valstybė, kuri yra pasyvus ekonominės sistemos dalyvis. Didelę įtaką šios mokyklos veiklai turėjo A. Smitho „nematomos rankos“ ekonominės teorijos, kurios skelbė natūralią (prigimtą) laisvę ekonomikoje, t. y. jomis buvo siekiama, kad laisvo ekonominių jėgų veikimo nepažeistų jokie išorės veiksniai, ypač valstybės intervencija. A. Smithas pasisakė už natūralią (prigimtą) laisvę ekonomikoje ir nepritarė vyriausybės kišimuisi į „natūralią tvarką“, laikydamasis ekonominio liberalizmo pažiūrų, ypač prekybos laisvės principo²⁵.

A. Smitho ir D. Ricardo idėjos tapo pagrindu toliau tobulinti klasikinės politinės ekonomijos teiginius pirmojoje XIX a. pusėje Vakarų Europos šalyse bei sparčiai ekonomiškai besivystančiose JAV. Žymiausi ekonominio liberalizmo idėjų tęsėjai buvo J. S. Mill, J. Bentham, T. R. Malthus, J. B. Say ir kiti. Anot šių teoretikų, neribota ūkinės veiklos laisvė yra būtinas valstybės, visuomenės ir asmens vystymosi elementas. Ūkio subjekto interesai buvo vertinami aukščiau nei visuomenės interesai, nes visuomenė yra tik fikcinė organizacija, kurios interesai yra atskirų ūkio subjektų interesų visuma²⁶. O valstybė privalo užtikrinti visišką laisvę kiekvienam piliečiui, pilietinė visuomenė turi būti nepriklausoma nuo valstybės intervencijos. Vyravo įsitikinimas, kad viską, ką gero gali padaryti valdžia ūkinei veiklai, tai nieko nedaryti (ang. *the government can do no better than to do nothing*, pranc. *ne pas trop gouverner*). Valstybė buvo skatinama atlikti tik apsaugines ekonominių santykių funkcijas²⁷.

Klasikinė ūkinės veiklos laisvės idėja dažnai kritikuota dėl per didelio individualizmo, ekonominės laisvės suabsoliutinimo, valstybės nihilizmo, perdėto utilitarizmo, moralinio ir etninio reliatyvizmo²⁸. Tačiau XX a. viduryje kaip atsvara kolektyvistinėms ir etatistinėms doktrinoms susiformavo neoliberalizmo ekonomikos teorija, kurios dėka buvo grįžta atnaujintu, išgrynintu pavidalu prie pirminių klasikinio liberalizmo ištakų. Neoliberalizmas ekonomikos teorijoje skirstomas į dešinią ir kairiąją sparnus. Dešinysis sparnas vienija valstybinio ūkio reguliavimo priešininkus bei gina absoliučią ūkinės veiklos laisvę. Šiam neoliberalizmo sparnui galima priskirti Londono (žymiausi atstovai – L. von Mises, F. von Hayek) ir Čikagos (žymiausi atstovai – M. Friedman, G. Stigler, R. Coase, C. Becker) ekonomikos mokyklas²⁹. O kairiojo sparno (žymiausi atstovai – W. Eucken ir L. Erhard) siekinys yra sukurti „socialiai orientuotą rinkos ūkį“, t. y. šalies ūkio sistemos pagrindą turi sudaryti laisvos rinkos ekonomika, kuriai sėkmingai funkcionuoti reikalinga valstybės pagalba, skirta reikia-

²⁵ ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų <...>*, p. 156.

²⁶ BENTHAM, J. *A Fragment on Government and on Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford, 1960, p. 126.

²⁷ Plačiau apie klasikinės politinės ekonomijos idėjų vystymąsi XIX–XX a. pradžioje: FEINBERG, P. J.; GROSS, H. *Philosophy of Law*, Fourth Edition. Belmon, 1991, p. 219.

²⁸ Plačiau apie klasikinės ūkinės veiklos laisvės idėjos oponentus: BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties <...>*, p. 58–66, 92–99.

²⁹ Plačiau apie dešiniojo neoliberalizmo sparno teorijas: MIROWSKI, Ph. *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press, 2009, p. 37.

moms ekonominės ir socialinės tvarkos taisyklėms kurti, tačiau vengiant tiesioginio ekonominio visuomenės gyvenimo reguliavimo³⁰. Abi aptartos neoliberalizmo kryptys, pagrįstos klasikinės politinės ekonomijos mokyklos teorijomis, tapo aktualios ir reikšmingos šiomis dienomis: dešiniojo neoliberalizmo kryptis atitinka ekonominę politiką, vykdomą JAV ir Didžiojoje Britanijoje, o kairiojo liberalizmo kryptis yra populiari Skandinavijos valstybėse, Izraelyje, Kanadoje, Pietų Korėjoje, Japonijoje, kai kuriose Lotynų Amerikos valstybėse.

Taigi klasikinės politinės ekonomijos minties suformuota ir išrutuliuota ūkinės veiklos laisvės idėja išliko aktuali iki mūsų laikų. Nors visuomenės istorijoje ūkinės veiklos laisvės doktrina kartais buvo paneigiama, grąžinant ūkio regulatoriaus galias valstybei, tačiau ekonominė laisvė išliko reikšminga ir šiandien. Ekonominio liberalizmo paveikta ūkinės veiklos laisvė tapo suprantama kaip tam tikrų teisių ir laisvių visuma (nuosavybės teisė, teisė pasirinkti užsiėmimą, sutarčių sudarymo laisvė ir kt.), kuri leidžia žmogui individualiai įgyvendinti savo poreikius ir tobulėti kaip asmenybei. Tokia šios laisvės samprata leido kurti atitinkamas politines, teises ir praktines sąlygas rinkos ekonomikai vystytis³¹.

Ekonominio liberalizmo teoretikų dėka susiformavusi ekonominės laisvės idėja ilgainiui rado savo atspindžių pozityviojoje teisėje. Užsienio teisės doktrina nurodo, kad ūkinės veiklos laisvės norminimo ištakos siekia XVIII–XIX a.^{32, 33}. Ūkinės veiklos laisvės juridinio įteisinimo pradininku laikomas prancūzų generalinis finansų kontrolierius A. R. J. Turgot, 1774 m. išleidęs ediktą, kuris skatino verslą ir amatininkystę ir panaikino cechų sistemą. Kiti ūkinės veiklos laisvės garantą įtvirtinantys ordinariinės teisės šaltiniai: 1791 m. d'Allardo dekretas, 1791 m. Le Chapeliero įstatymas, 1776 m. Virdžinijos valstijos teisių deklaracija³⁴. Prasidėjus XVIII a. konstitucionalizmo erai ir atsiradus pirmosioms rašytinėms konstitucijoms, ūkinės veiklos laisvės nuostatos buvo „pakeltos“ iki konstitucinio lygmens. Kaip pažymi G. Lastauskienė, akivaizdus to laikotarpio konstitucinio reguliavimo valstybės ir ekonomikos dualumas: valstybė saugo nuosavybės teisę, ūkinės veiklos laisvę ir įsipareigoja nesikišti į šias sritis³⁵. Bendriausiu požiūriu būtent tokios nuostatos buvo būdingos Europos valstybių konstitucingumo ištakoms (įtvirtintoms 1793 m. ir 1848 m. Prancūzijos konstitucijose, 1819 m. Vurtembergo karalystės konstitucijoje, 1919 m. Veimaro Respublikos konstitucijoje ir kitų valstybių pagrindiniuose įstatymuose)³⁶.

Pažymėtina, kad 1791 m. Gegužės 3-iosios konstitucijoje buvo netiesiogiai įtvirtinta (miestiečių) ūkinės veiklos laisvė ir jos pagrindu garantuojama laisvų miestiečių (miesto gyventojų), kurie kuria manufaktūras ar kitaip nusipelno ekonominiu požiūriu, galimybė tapti bajorais ir tik jiems garantuotų teisių (pavyzdžiui, tapti karininkais) subjektais³⁷. Taigi galima įžvelgti fenomeną: ekonominės laisvės

³⁰ Plačiau apie kairiojo neoliberalizmo sparno teorijas: EUCKEN, W. *Grundlagen der Nationalökonomie*. Berlin, Heidelberg: Springer, 1965; GERBER, D. J. *Constitutionalising the Economy: German Neoliberalism, Competition Law and the New Europe*. *American Journal of Constitutional Law*, 1994, no. 42, p. 25–32; JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 31–34.

³¹ BANASIŃSKI, C. *Prawo gospodarcze. Zagadnienia administracyjnoprawne*. Warszawa, 2011, s. 67.

³² KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza* <...>, s. 21.

³³ Su šia teorija galėtų nesutikti prof. dr. T. Birmontienė, nurodyma, kad ūkinės veiklos laisvės ištakos Lietuvoje siekia net Lietuvos Statutus (1529 m., 1566 m., 1588 m.) ir kitus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės aktus. Plačiau apie tai žr.: BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės <...>, p. 11.

³⁴ STRZYCZKOWSKI, K. *Prawo gospodarcze publiczne*. Warszawa, 2011, s. 100.

³⁵ LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai <...>, p. 25.

³⁶ Verta paminėti, kad ūkinės veiklos laisvė nėra įtvirtinta JAV konstitucijoje. Anot šios valstybės teisės doktrinos, ekonominė laisvė yra savaime suprantamas dalykas ir šios laisvės apsauga turi rūpintis visuomenė, jai nereikia konstitucinio garanto (plačiau apie tai: BEARD, CH. *Eine ökonomische Interpretation der amerikanischen Verfassung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974, p. 10; *The Cambridge Economic History of Europe. VII. The industrial economies: the development of economic and social policies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 641–691).

³⁷ Plačiau apie tai: GLEMŽA, L. Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Vilnius: Seimo 1-kla „Valstybės žinios“, 2003, p. 20–28.

idėja pirmojoje rašytinėje Europos valstybių konstitucijoje buvo numatyta siekiant liberalizuoti luominę visuomenės santvarką, t. y. įtvirtinta galimybė miestiečiui pereiti iš vieno (teisiškai žemesnio) socialinio luomo į kitą (teisiškai aukštesnį) luomą.

Lietuvoje ūkinės veiklos laisvės, kaip asmens laisvės ir kaip valstybės ūkio reguliavimo principo, konstitucinio įtvirtinimo pradžia teisės moksle laikytini tarpukario Lietuvos valstybės konstituciniai aktai³⁸. Ūkinės veiklos laisvės reguliavimo aspektai buvo įtvirtinti Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniuose Dėsniuose (1918 ir 1919 m.), 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje ir 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje. Tačiau ekonominę laisvę įtvirtinantys konstituciniai imperatyvai buvo nutolę nuo aptartų ekonominio liberalizmo idėjų. Tai pirmiausiai pastebima 1922 m. ir 1928 m. konstitucijose, kuriose laiduojama darbo ir iniciatyvos teisė, tačiau kartu kalbama apie valstybės rūpestį tvarkyti ūkio gyvenimą taip, kad kiekvienas turėtų darbo. Be to, šiose konstitucijose numatyta steigti ūkio sričių savivaldą, kurios vienas iš tikslų – bendradarbiauti su valstybės valdžia „normuojant ūkio gyvenimą“³⁹. Visa tai reiškė, kad konstitucijos, skelbdamos „ekonominės piliečių veiklos laisvę, tuo pat metu sukūrė teisinį pagrindą valstybės valdžiai kištis į tą piliečių veiklą“⁴⁰. Tokį konstitucinį reglamentavimą lėmė reali ekonominė situacija tarpukario Lietuvoje: po Pirmojo pasaulinio karo „išmontavus komandinę administracinę ekonomiką“ ir įvykdžius žemės reformą, panaikinant stambiąją žemėvaldą, Lietuva tapo smulkiosios prekinės gamybos, susipynusios su smulkiuoju šeiminiu kapitalizmu, kraštu. Tačiau smulkieji ir vidutiniai ūkiai negalėjo užtikrinti spartaus ūkio augimo. Anot D. Cesevičiaus, „Lietuvoje buvo nuolatinis kapitalo badas ir kapitalas visą laiką buvo „minimum“ faktorius, varžęs ir industrializaciją, ir žemės ūkio spartesnę mechanizaciją, ir ekonomiškai racionalų darbo jėgos užimtumą“⁴¹. Atsižvelgdama į tai, valstybė pradėjo proteguoti kooperacijos sąjūdžio plėtrą, kuri leido sušvelninti neišsivysčiusiam kapitalizmui rinkos nesėkmės ir kartu išvengti rinkos santykių pakeitimo valstybiniu administravimu, naikinančiu rinkos santykius. Valstybės remiamų kooperatyvų (*aut. komentaras* – monopolinių ūkinių darinių) steigimas buvo pradėtas gana anksti ir vyko palyginti sparčiai⁴². Valstybė su kooperatyvų pagalba siekė paversti smulkų ūkėlį „eksportuotoju“ – stambiu ekonominiu vienetu, galinčiu konkuruoti užsienio rinkoje⁴³. Ilgainiui valstybės intervencija į ekonominius santykius didėjo, argumentuojant tuo, kad „ūkio gyvenime liberalizmas, suteikdamas visišką laisvę individams ir neigdamas valstybės kišimąsi į privačius ūkinius reikalus, privedęs valdžią prie destabilizacijos, o valstybę, visuomenę ir ūkį – prie anarchijos, chaoso“⁴⁴. Kaip teisingai nurodo Z. Norkus, „suplakdama privačių pramonininkų kuriamas monopolijas (sindikatus) ir monopolinę padėtį svarbiausiose ūkio sektoriuose įgijusias kooperatyvų sąjungas bei diriguodama jų veiklą, valstybė sukūrė valstybinį kooperatinį kapitalizmą“⁴⁵. Aptarta ekonominė situacija rado atspindį 1938 m. Konstitucijos atskirame skyriuje „Tautos ūkis“, įtvirtinančiame aktyvų

³⁸ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės <...>, p. 11.

³⁹ 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 89 straipsnis ir 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 90 straipsnis. (VALANČIUS, K. L. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius: UAB „Ekonomikos mokymo centras“, 2001, p. 32 ir 34.)

⁴⁰ Plačiau apie tai: MAKŠIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija* (XX a. pirmoji pusė). Vilnius: Justitia, 2005, p. 136.

⁴¹ CESEVIČIUS, D. Lietuvos pramonė 1918–1940 metais. Iš *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 181.

⁴² Pavyzdžiui, gamintojų, kredito kooperatyvų, pieninių ir žemės ūkio draugijų 1922 m. buvo 475, o 1926 m. jau 1410 m. (plačiau apie tai: CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940 metais*. Vilnius: Academia, 1995, p. 23.

⁴³ GADEIKIS, L. *Dvi Lietuvos: griauti sunkiau negu statyti* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/dvi-lietuvos-griauti-sunkiau-negu-statyti>>.

⁴⁴ MAKŠIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės* <...>, p. 228.

⁴⁵ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvys, 2014, p. 197.

valstybės dalyvavimą ekonominiuose santykiuose. Vadovaujantis 1938 m. Konstitucijoje įtvirtintais konstituciniais imperatyvais, valstybės interesai pripažįstami svarbesni negu ūkio subjekto interesai, ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimas tapo galimas tik vadovaujantis valdžios nurodymais⁴⁶. Taigi tarpukario Lietuvoje ekonominės laisvės idėja konstituciniuose aktuose turėjo savitą atspindį: viena vertus, Konstitucija garantavo ūkinės veiklos laisvę, bet, kita vertus, buvo sukurtas teisinis pagrindas, leidžiantis valstybės intervenciją į ekonominius santykius, siekiant sustiprinti ūkio subjektų padėtį nacionalinėje ir tarptautinėje rinkoje. Dėl ribotos straipsnio apimties toliau nebus gilinamasi į ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus tarpukario Lietuvos valstybės konstituciniuose aktuose, o aptariama ūkinės veiklos laisvės genezė Lietuvoje XX a. pabaigoje, kai ūkinės veiklos laisvė iš naujo turėjo iškovoti pripažinimą Lietuvos valstybėje, nes daugiau kaip penkiasdešimt metų buvo pažabota centralizuotos planinės ekonomikos, kurioje ūkio subjektai turėjo tik tokią ūkinės veiklos pasirinkimo laisvę, kokią jiems suteikdavo ekonominius ir politinius sprendimus priimančios valstybės institucijos.

2. Ūkinės veiklos laisvės konstitucionalizavimas nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje

1990 m. atkūrus nepriklausomybę, ekonominės laisvės garantijos ne iš karto buvo inkorporuotos į Lietuvos teisinę sistemą. Naujai susikūrusios valstybės valdžiai ir ūkio subjektams, kurie po ilgo ūkinės veiklos laisvės uždraudimo laikotarpio norėjo imtis ūkinės veiklos, reikėjo perprasti rinkos ekonomikos sąlygas, išmanyti sąžiningo verslo reikalavimus, sukurti teisinius ūkio subjekto ir valstybės bei pačių ūkio subjektų santykius. Tai nebuvo lengva, nes iki tol galioję socialistinės ideologijos imperatyvai, grindžiami privatinės nuosavybės uždraudimu, sutarčių laisvės varžymu, draudimu verstis ūkine ar komercine veikla, juridinių asmenų civilinio teisinio subjektiškumo ribojimu, neturėjo nieko bendra su racionaliais ekonomikos pagrindais. Be to, Lietuvos ekonominių santykių reguliavimas priklausė ne nuo pačios valstybės valdžios galių, o nuo Tarybų Sąjungos aparato sprendimų⁴⁷. Atsižvelgiant į tai, svarbiausias uždavinys, „siekiant atkurti ūkinės veiklos laisvę“ buvo pačios valstybės ekonominė laisvė, o vėliau – privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės principų garantavimas⁴⁸.

Vertinant ūkinės veiklos laisvės genezę retrospektyviai, galima teigti, kad ekonominės laisvės idėja įsigalėjo iki Lietuvos Respublikos nepriklausomybės akto priėmimo. Jau nuo 1988 m. masiniuose renginiuose, spaudoje⁴⁹ vis atkakliau reikalauta atkurti ne tik politines teises, bet ir ekonominę valstybės savarankiškumą. 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje vykusiamе Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio

⁴⁶ Tai įrodo, pavyzdžiui, tokie 1938 m. Konstitucijos straipsniai:

51 straipsnio 2 dalis: Turtas deda jo valdytojui pareigą turto naudojimą derinti su Valstybės reikalais.

53 straipsnio 2 dalis: Valstybė rūpinasi, kad pramonė, prekyba ir amatai tikslingai naudotų ūkinius galumus.

56 straipsnis. Rūpindamasi tikslinga ir taisyklinga Tautos ūkio santvarka ir veikimu, Valstybė prižiūri ir rikiuoja ūkio ir jo atskirų įmonių veikimą (VALANČIUS, K. L. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 47).

⁴⁷ Plačiau apie ekonomines problemas Lietuvos ūkiui pereinant prie rinkos ekonomikos žr.: MARTIŠIUS, S. Lietuvos ūkis prie XX amžiaus slenksčio: ekonominiai pasvarstymai. Iš *Lietuvos ūkio plėtros problemos ir perėjimo procesas*: 1998 m. lapkričio 26 d. respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1998, p. 102.

⁴⁸ Analogišką ekonominių santykių Lietuvos Respublikoje vystymosi darbotvarkę pateikė JAV ekonominių tyrimų organizacijos „Heritage Foundation“ ekspertai 1990 m. vykusioje konferencijoje: „Perėjimas į Lietuvos laisvę ir suklestėjimą: ekonominės reformos projektas“. Plačiau apie tai žr.: Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Lietuvos ekonomikos institutas. *Lietuvos kelias į rinkos ekonomiką*. Vilnius, 1991, p. 13.

⁴⁹ VITKŪNAS, A. Socializmo ekonominių dėsnių antimarksistinių koncepcijų kritika. *Liaudies ūkis*, 1986, Nr. 6, p. 21–23; VILKAS, E. Teorinės ūkio mechanizmo problemos. *Liaudies ūkis*, 1987, Nr. 12, p. 3–4; PRUNSKIENĖ, K. Ar yra alternatyva ekonominiam respublikų savarankiškumui. *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 3, p. 2–4; ANTANAVIČIUS, K.; VAGNORIUS, G. Lietuvai – ekonominį savarankiškumą! *Atgimimas*, 1988 m. spalio 21 d., Nr. 4, p. 3–5; PRUNSKIENĖ, K., et al. Kaip padėti Lietuvos ekonomikai? (Iš pirmojo Pasaulio lietuvių verslininkų suvažiavimo Vilniuje dalyvių pasisakymų). *Liaudies ūkis*, 1990, Nr. 10, p. 19–20.

steigiamajame suvažiavime (toliau – Suvažiavimas) buvo pasisakyta prieš centralizuotą komandinį valdymą ir keliama Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, kurios pagrindinė idėja – „įteisingi realų ir suinteresuotą savininką-šeimininką socialiai aprėptinos bendrijos – Respublikos liaudies asmenyje“⁵⁰. Atmetant tariamą ir akivaizdžiai susikompromitavusį Sovietų Sąjungos vieningumą, kurio esmė – centralizuotas komandinis valdymas, o padariniai – didelis prekių deficitas, nesubalansuota ekonomika, žemas pragyvenimo lygis, buvo siūlomas atskirų Sovietų Sąjungos valstybių „savarankiškas ūkininkavimas“ bendroje Sąjungos rinkoje ir ekvivalentiniai mainai. Taigi buvo siekiama, kad Lietuvos ekonominę politiką formuotų ne Sovietų Sąjunga, o Lietuvių tauta, ir kad Lietuva taptų nepriklausoma „žaidėja“ ekonomikos arenoje.

Suvažiavime priimtoje bendroje programoje⁵¹ skelbta, kad Sąjūdis reikalauja Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo kaip būtinos sudedamosios suvereniteto dalies. Be to, šioje programoje pasisakyta už privatinės nuosavybės laisvę, kuri yra būtina ūkinės veiklos sąlyga, ir už paties asmens teisę „laisvai naudoti savo galias pasirinktoje veikloje ir gauti už tai teisėtą atlyginimą“⁵². Sąjūdis palaikė „kooperatinio ir individualaus ekonomikos sektoriaus plėtojimą visose ūkio šakose (išskyrus valstybės monopolizuotas šakas)“⁵³. Tačiau buvo deklaruojama, kad reikia subalansuoti teisinius vartotojo ir ūkio subjekto santykius, taip pat skatinti sąžiningą konkurenciją.

Sąjūdžio bendrosios programinės ir jas konkretinančios Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijų nuostatos teisės doktrinoje vertinamos kaip savita konstitucionalizmo išraiška, kurios konstitucinės iniciatyvos turėjo ypatingą reikšmę vėlesnei konstitucionalizmo raidai Lietuvoje⁵⁴. Aptariant ūkinės veiklos laisvės vystymosi genezę 1988–1990 m. Lietuvoje, teigtina, kad Sąjūdžio „konstitucinė veikla“ turėjo įtakos pirmiesiems ekonominės laisvės kūrimosi etapams nepriklausomybę atgaunančioje valstybėje. Sąjūdžio bendroje programoje ir ją konkretinančiose rezoliucijose deklaruotos pozicijos buvo vėliau atsiradusių konstitucinės ir ordinarinės teisės pokyčių akstinas. Pavyzdžiui, jau 1989 m. LTSR Konstitucijos 11 straipsnyje pašalinus nuostatą „valstybinė nuosavybė – bendras visos tarybinės liaudies turtas, pagrindinė socialistinės nuosavybės forma“ ir įrašius, kad „Žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai yra Respublikos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos TSR nuosavybė“⁵⁵, buvo padėtas Lietuvos ekonominės savivaldos pagrindas. Minėtos konstitucinės pataisos paskatino priimti naują įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“⁵⁶, kuriame pabrėžta, kad ekonominiai santykiai grindžiami nuosavybės formų įvairove. Savininkui garantuota teisė turtą valdyti, juo naudotis ir disponuoti. Nors privatinės nuosavybės teisės atkūrimas tiesiogiai ir nebuvo konstatuotas, tačiau nuosavybės santykių turinio norminis atskleidimas bylojo apie kryptingą orientaciją skatinti privatinės nuosavybės santykius. Todėl, jau 1990 m. padarius LTSR Konstitucijos 2 skirsnįje „Ekonominė sistema“ pakeitimus, buvo paskelbta, kad Lietuvos nuosavybės sąvoką sudaro piliečių privatinė nuosavybė; piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus),

⁵⁰ Plačiau apie Lietuvos iškeltą ekonominio savarankiškumo koncepciją žr.: *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis Suvažiavimas. 1988 m. birželio 22–23 d.* Vilnius: Mintis, 1990, p. 24.

⁵¹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. Iš: *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis Suvažiavimas. 1988 m. birželio 22–23.* Vilnius: Mintis, 1990, p. 203–216.

⁵² Ten pat, p. 207.

⁵³ Ten pat, p. 214.

⁵⁴ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 39; ŽILYS, J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma [interaktyvus]. *Parlamentinės studijos*, 2006, nr. 6 [žiūrėta 2014 m. liepos 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Teise_Zilys.htm>.

⁵⁵ Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame įstatyme)“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-166.

⁵⁶ Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-168.

nuosavybė; valstybinė nuosavybė⁵⁷. 1990 m. vasario 12 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė Nuosavybės pagrindų įstatymą⁵⁸, kuriame buvo įtvirtinta privatinė nuosavybė ir savininko teisė naudoti savo turtą bet kokiai ūkinei komercinei ar kitai įstatymų neuždraustai veiklai. Įstatymas sukūrė fizinių ir juridinių asmenų juridines prielaidas verstis komercine veikla⁵⁹. Visos minėtos konstitucinės ir ordinarinės teisės korekcijos, lėmusios Lietuvos ekonominės savivaldos užtikrinimą bei privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės garantavimą, sudarė sąlygas formuotis Lietuvoje ūkinės veiklos laisvės pagrindams.

Atkūrus nepriklausomybę ir priėmus laikinąją Konstituciją – Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą⁶⁰ (toliau – LPI), kurio formą ir turinį veikė iki 1990 m. kovo 11 d. galiojusi LTSR Konstitucija, ekonominiame valstybės gyvenime iš esmės niekas nepasikeitė, nes LPI pirminė paskirtis buvo sudaryti konstitucines prielaidas spręsti neatidėliotinus atkurtos valstybės, visuomenės organizavimo klausimus. Taigi ekonominiai santykiai liko antrame plane. Tačiau ir pirminiame Konstitucijos variante buvo tam tikrų nuostatų, kurios leido laisvai formuotis ūkinei veiklai naujai atkurtoje valstybėje: pirma, LPI 4 skirsnio „Ekonominė sistema“ analizė rodo, kad LPI deklaravo nepriklausomos Lietuvos Respublikos ekonominę savivaldą; antra, LPI 44 straipsnyje konstatuota privačios nuosavybės teisė, nurodant, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Lietuvos Respublika garantavo visiems nuosavybės subjektams galimybę savarankiškai valdyti jiems nuosavybės teise priklausančius objektus, jais naudotis ir disponuoti pagal Lietuvos įstatymus. Nuosavybės teisėms įgyvendinti savininkams buvo suteikta teisė samdyti kitus asmenis. Trečia, LPI 3 skirsnio „Pagrindinės Lietuvos Respublikos piliečio teisės, laisvės ir pareigos“ 18 straipsnis suteikė Lietuvos Respublikos piliečiams teisę pasirinkti „užsiėmimo rūšį ar darbą pagal pašaukimą, sugebėjimus, profesinį pasirėngimą, išsilavinimą“.

Galiojant LPI, darėsi vis akivaizdžiau, kad valstybingumo, demokratijos, laisvosios rinkos plėtra diktuoja naujos Konstitucijos poreikį. Ekonominiuose santykiuose buvo svarbu apibrėžti valstybės valdžios konstitucines galias ūkio srityje, nustatant jos kompetencijas, konstitucines atsvaras ir bendradarbiavimą su ūkio subjektais; konstituciškai įtvirtinti ūkinės veiklos subjektų teises ir laisves, jų gynimo būdus. Poreikį priimti naują Konstituciją rodė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir įvairių politinių partijų bei draugijų parengti ir paskelbti konstitucijų projektai. Daugiau nei penkių tokių projektų, parengtų 1990–1992 m., konkurencija, tiksliau – konfrontacija, vyko valdžios sąrangos (skirtingos pozicijos dėl Seimo, Vyriausybės ir Prezidento įgaliojimų, Konstitucinio Teismo institucijos ir kt.) klausimu, tačiau politinių jėgų interesai susikirsdavo ir dėl žmogaus teisių ir laisvių bei pareigų. Nesigilinant į visas minėtų projektų subtilybes – šiame straipsnyje nesiekama pateikti išsamios projektų analizės – toliau nagrinėjamos (chronologine tvarka – pagal paskelbimo visuomenei svarstyti datą) ir lyginamos kai kurios projektuose formuluojamos ūkinės veiklos laisvės koncepcijos gairės, geriausiai atspindinčios galimų konstitucinio reguliavimo būdų pasirinkimo įvairovę.

1991 m. gegužės 10 d. visuomenei buvo pateikti svarstyti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo iniciatyva sudarytos Konstitucijos projekto rengimo grupės parengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys (toliau – Metmenys)⁶¹. Nors šis politinis teisinis dokumentas, pasak J. Žilio, ir nesuvalidino konkretaus reguliuojančio vaidmens Lietuvos konstitucio-

⁵⁷ Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-165.

⁵⁸ Lietuvos TSR nuosavybės pagrindų įstatymas. *Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-165.

⁵⁹ Paminėtina, kad priimant šį įstatymą jokių prieštaravimų nekilo, tai įrodo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 12 d. posėdžio stenograma (plačiau apie šios dienos posėdį: *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija*. 1990 m. vasario 7–9 d., 1990 m. vasario 12–14 d. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990, p. 267–308.

⁶⁰ Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.

⁶¹ Konstitucijos koncepcijos metmenys parengti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. balandžio 25 d. iš VAIČAITIS, V. A. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 83.

nalizme, tačiau jis svarbus tuo, kad išreiškia to meto Lietuvos politinės teisinės kultūros pagrindinius bruožus, o jo nuostatos akivaizdžiai atsispindi ne tik įvairiuose Konstitucijos projektuose, bet ir pačioje 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje⁶². Metmenys *expressis verbis* neįtvirtino ūkinės veiklos laisvės šalia kitų deklaruojamų žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių, tačiau dokumento preambulėje nurodoma, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas nuosavybės teise ir privačia iniciatyva. Konstitucija draudžia rinkos monopolizavimą ir saugo konkurencijos laisvę, nustato ūkio valstybinio reguliavimo ribas, finansų sistemos funkcionavimo, biudžeto sudarymo ir vykdymo tvarką. Įstatymai turi saugoti, kad ūkinė iniciatyva nekenktų bendrai gerovei, piliečių teisėms ir laisvėms“⁶³.

Originalią Konstitucijos versiją pasiūlė amerikiečių teisininkai Lowry Wymanas ir Barnabas Johnsonas. Pateiktas Konstitucijos projektas pagrįstas prezidentine valdymo forma ir jame vadovaujamas amerikietiška konstitucine tradicija. Išdėstytos įdomios nuostatos, susijusios su ūkinės veiklos laisve. Ekonominė laisvė čia neįvardijama *expressis verbis*, tačiau projekto 5 skyriuje „Teisės ir pareigos“ yra garantuojamos esminės ūkinės veiklos laisvės sąlygos: privačios nuosavybės teisė ir sutarties laisvė⁶⁴. Pabrėžiama, kad šios teisės ir laisvės turi būti įgyvendinamos „laikantis Vakarų civilizacijos ir teisės principų“. Projekte konstatuojama, kad šios teisės ir laisvės nėra absoliučios, nes „niekas <...> negali būti aiškinama kaip draudžias Seimui priimti šiuo klausimu tinkamus įstatymus“⁶⁵. Projekto antro skyriaus „Įstatymų leidžiamoji valdžia“ 4 straipsnyje netradiciškai nurodyti teisiniai santykiai (pavyzdžiui: „sutarčių ir įsipareigojimų“, „nekilnojamojo turto, nuomos, rentos ir nuosavybės perdavimo“, „bendrijų, bendrovių, kooperatyvų bei kitų komercinių įmonių“ ir kt.), kurie tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su ūkinės veiklos laisvės garantavimu ir kuriuos Seimas per ketverius metus nuo Konstitucijos įsigaliojimo turi reglamentuoti naujuose kodeksuose. Šis Konstitucijos projektas buvo nepopuliarus Lietuvos visuomenėje ir dažnai kritikuojamas teisinės bendruomenės⁶⁶.

1992 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas patvirtino Laikinąją komisiją Konstitucijos projektui (toliau – Laikinoji komisija) parengti, 1992 m. kovo 30 d. ji pateikė Lietuvos Konstitucijos projektą svarstyti parlamentui⁶⁷. Galima teigti, kad ūkinės veiklos laisvės idėja *expressis verbis* atskleista projekto 42 straipsnyje. Analizuojant šį straipsnį lingvistiškai, į akis krinta ūkinės veiklos laisvę apibūdinančių sąvokų daugiareikšmiškumas. Konstitucijos projekte vietoj ūkinės veiklos laisvės sąvokos vartojama privačios iniciatyvos laisvė, privati iniciatyva ir komercinė veikla, privačios iniciatyvos teisė. Projekto 42 straipsnyje teigiama, kad privačios iniciatyvos laisvė yra garantuojama, tačiau kartu nurodomas šios laisvės neabsoliutus pobūdis, nustatant, kad privati iniciatyva ir komercinė veikla, kuria siekiama esmingai suvaržyti konkurencijos laisvę, monopolizuoti gamybą ar rinką, draudžiama. Projekte nurodoma, kad privačios iniciatyvos teisės įgyvendinimo tvarką ir sąlygas nustato įstatymas. Tačiau kyla logiškas klausimas: kodėl projekto rengėjai įstatymu norėjo reglamentuoti tik privačią iniciatyvos teisę, palikdami komercinę veiklą?

Laikinajai Komisijai rengiant šį Konstitucijos projektą, visuomenėje, politinėse partijose ir organizacijose, mokslininkų tarpe, net ir pačioje Laikinojoje komisijoje dažnai buvo reiškiami prieštaringi, vienas kitą neigiantys požiūriai į Lietuvos Respublikos konstitucinių institutų sandarą, jų sąveiką, valstybės institucijų įgaliojimus ir į daugelį kitų konstitucinių problemų. Dėl to 1992 m. gegužės 14 d.

⁶² ŽILYS, J. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link. *Justitia*, 2001, Nr. 3, p. 6.

⁶³ Konstitucijos koncepcijos metmenys, parengti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. balandžio 25 d. Iš VAIČAITIS, V. A. *Hermeneutinė teisės* <...>, p. 84.

⁶⁴ Lowry'io Wymano ir Barnabo Johnsono Konstitucijos projektas. Iš VAIČAITIS, V. A. *Hermeneutinė teisės* <...>, p. 57.

⁶⁵ Ibidem, p. 57.

⁶⁶ Apie Lowry'io Wymano ir Barnabo Johnsono pateiktą Konstitucijos projektą plačiau: SINKEVIČIUS, V. 1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19(3), p. 889–906.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Laikinosios komisijos Konstitucijos projektas. Iš VAIČAITIS, V. A. *Hermeneutinė teisės* <...>, p. 111.

Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ ir 1992 m. rugsėjo 11 d. Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ „Lietuvos aidė“ paskelbti Konstitucijos projektai (kurie mažai kuo skyrėsi) pateikė nesutampnčias konstitucines pažiūras, palyginti su Laikinosios komisijos projektu. Nagrinėjant ekonominės laisvės konstitucines ištakas, minėtina, kad Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projekte siūlomas ūkinės veiklos laisvės reglamentavimas laikytinas 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimtos Konstitucijos ūkinės veiklos laisvės reglamentavimo pirmtaku⁶⁸. Juridinė ūkinės veiklos laisvės formuluotė beveik identiška dabar galiojančiai. Konstitucijos projekto 49 straipsnyje *expressis verbis* įvardyta asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, kurią „valstybė reguliuoja <...> taip, kad ji tarnautų tautos bendrai gerovei“⁶⁹. Be to, ūkinės veiklos laisvė yra ribojama draudžiant monopolizuoti rinką ir saugant sąžiningos konkurencijos laisvę. Neįprasta yra nagrinėjamo straipsnio 3 dalis, joje nurodoma, kad valstybės tvarkomas ūkio sritis nustato įstatymas. Ši nuostata leidžia manyti, kad Konstitucijos projekto rengėjai pasisako už valstybės teisę monopolizuoti tam tikras ūkio šakas, o tai iš dalies vertintina kaip laisvosios rinkos valstybėje paneigimas.

Konstituciją rengiant iš siūlytų daugiau nei penkių jos projektų 1992 m. liko du Konstitucijos projektai, t. y. Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ ir Laikinosios komisijos, „kurie nors ir artėjo prie vieningos koncepcijos, tačiau juose buvo principinio pobūdžio skirtumų“⁷⁰. Vis labiau ryškėjant nuomonių dėl Konstitucijos skirtumų, brendo įsitikinimas, kad požiūrius galima suartinti, pagaliau – kad būtina susitarti. Siekiant parengti vieną Konstitucijos projektą, kurį būtų galima teikti Tautos referendumui, buvo ieškoma politinių ir teisinių kompromisų. Tam buvo sudaryta Konstitucinių problemų derinimo grupė. 1992 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje iš dviejų alternatyvių Konstitucijos projektų parengtas vienas „kompromisinis“ Konstitucijos projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiąjai Tarybai⁷¹, o vėliau – Tautos referendumui ir kurį 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečiai patvirtino⁷². Pagrindiniame valstybės įstatyme ūkinės veiklos laisvė *expressis verbis* įtvirtinta IV skirsnio „Tautos ūkis“ 46 straipsnyje, kuriame nustatyta:

⁶⁸ Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projektas. Iš VAIČAITIS, V. A. *Hermeneutinė teisė* <...>, p. 163.

⁶⁹ Ten pat, p. 163.

⁷⁰ PRAPIESTIS, J.; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Lietuvos aidas*, 1992 m. spalio 21 d.

⁷¹ Nagrinėjant Konstitucijos projektą Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje aršių debatų dėl konstitucinių imperatyvų, nustatančių ūkinės veiklos laisvę, nebuvo, tačiau buvo keliamos abejonės: 1. dėl ūkinės veiklos sąvokos (pavyzdžiui, A. K. Leščinskas nurodė: „Jokiais būdais aš nesutinku su šituo terminu „ūkinė veikla“. Tai yra per menkas terminas. Pasaulyje yra... ir netgi mūsų Jungtinių Tautų bibliotekoje Vilniaus universitete yra specialus klasifikatorius, kuris šitos veiklos jau nevevadiną ūkine veikla. Vadina ekonomine veikla. Ekonominė veikla yra platesnė samprata, ir Konstitucijoje, mano supratimu, tikėtų tik šitokia sąvoka kaip ekonominė veikla. Negali būti toks menkas terminas kaip ūkinė veikla“); 2. dėl valstybės galių riboti ūkinės veiklos laisvę (pavyzdžiui, A. K. Leščinskas pasakė: „Ką daro valstybė? Pasižiūrėjus į Konstituciją, kaip į pagrindinį įstatymą, nėra atsakymo. Aš suprantu, jeigu mes kalbame apie rinkos ekonomiką, jeigu kalbame apie privačios nuosavybės teisę, tai man svarbu, kiek valstybė man leidžia veikti tomis sąlygomis, t. y. kiek jinai sudaro sąlygas egzistuoti konkurencijai kaip tokiai, jai plėtotis ir tuo būdu plėtotis mano ūkinės veiklos laisvei ir mano atsakomybei už savo rezultatus. Dabar šito aš nerandu šitoje Konstitucijoje. Ne, to yra per mažą. Drausti monopolį to yra per mažą. Man reikia aiškiai suformuluoti ir pasakyti, kad valstybė, vykdydama savo ekonominę politiką, skatina ir plėtoja konkurenciją. Tada aš suprantu, kad vadovaudamasis savo asmeninės veiklos laisve, savo privačios nuosavybės teise aš galiu pasitikėti valstybe. O dabar man valstybė reguliuoja ūkinę veiklą, kad tarnautų tautos gerovei. Tai mane gali taip „nureguliuoti“, kad aš nei sau, nei tautos gerovei niekada nebetarnausiu. Valstybė visą laiką, ir sovietiniais metais taipogi tą pat sakė. Tarnauja tam, kad aš tarnaučiau bendrai tautos gerovei. To būti negali.“ K. Antanavičius pritarė sakdamas: „...kad turi būti įrašyta „valstybė neturi teisės kištis į privačios nuosavybės pagrindų funkcionuojančias įmones, išskyrus atvejus, jeigu jos pažeidžia kokius nors įstatymus““ (plačiau apie deputatų ginčus ekonominiais aspektais: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 29 d. neeilinio posėdžio stenograma [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251740>).

⁷² Plačiau apie Konstitucijos projekto rengimą 1992 m. rugsėjo – spalio mėnesiais žr.: SINKEVIČIUS, V. 1992 m. *Konstitucijos rengimas* <...>, p. 900–903; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/12807/kelias_i_lietuvos_respublikos_konstitucija_pagrindiniai_teisiniai_politiniai_zenklai>.

„Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę. Valstybė gina vartotojo interesus.“⁷³

Tokiu būdu ekonominio liberalizmo idėja (atsiskleidžianti 46 straipsnio pirmoje ir antroje dalyje) su tam tikrais socialinio teisingumo elementais (bendros tautos gerovės, gamybos ir rinkos monopolizavimo draudimo, sąžiningos konkurencijos imperatyvais bei vartotojų interesų apsauga) buvo įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Vertinant istoriškai reikšmingas 1992 m. Konstitucijos ištakas, vis dėlto reikėtų pasakyti, kad ūkinės veiklos laisvės idėja, nežlugusi okupacijos metu ir atgimusi 1988 m. Tautos sąmonėje, nuėjo taikų konstitucionalizmo kelią iki jos įtvirtinimo pagrindiniame valstybės akte. Nors pateiktų Konstitucijos projektų gausa rodo nuomonių dėl valstybės sąrangos, dėl žmogaus teisių ir laisvių bei pareigų įvairovę, tačiau mintys dėl valstybės ekonominio gyvenimo buvo vienodos – visus vienijo siekis pereiti nuo planinės prie laisvos rinkos ekonomikos, užtikrinti privačią nuosavybę bei ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą. Skirtingai suprasdami ir vartodami projektuose ūkinės veiklos laisvės terminą, visų projektų rengėjai kėlė tą pačią idėją – suteikti ūkio subjektams laisvę pasirinkti ūkinę veiklą ir ją vykdančioms priimti atitinkamus sprendimus, o valstybei vietoj rinkos, išteklių, prekių ir paslaugų paskirstymo reguliacinės funkcijos suteikti apsauginę funkciją, t. y. reglamentuoti ūkinės veiklos procesus taip, kad būtų garantuota ūkinės veiklos laisvė.

Išvados

1. Kaip opozicija XVI–XVIII a. vyravusiam merkantilizmui, skatinusiam stiprią valstybės intervenciją į ekonominius santykius, susiformavo klasikinės politinės ekonomijos mokykla. Šios mokyklos atstovai (A. Smithas, D. Ricardo ir kt.) įdiegė ūkinės veiklos laisvės idėją, paremtą visiška ūkio subjekto laisve atlikti ūkinius veiksmus, nuosavybės neliečiamybe ir valstybės protekcionizmo ekonominiuose santykiuose neigimu.
2. Susiformavusi ekonominės laisvės idėja ilgainiui rado savo atspindžių ordinarinėje teisėje, o prasidėjus konstitucionalizmo erai – ir pasaulio valstybių pagrindiniuose įstatymuose. Pirmosiose rašytinėse Europos konstitucijose deklaruojamas valstybės ir ekonomikos dualumas: laisvas ūkinės veiklos vystymasis, paremtas valdžios garantuojama ekonominės laisvės ir privačios nuosavybės apsauga, taip pat valstybės nesikišimu į ekonominius santykius.
3. Lietuvoje ūkinės veiklos laisvės idėja buvo įtvirtinta 1918–1940 m. Lietuvos valstybės konstitucijose, kurios, viena vertus, skelbė ekonominę ūkio subjekto laisvę, o, kita vertus, sukūrė teisinį pagrindą susiformuoti savitai ūkio santvarkai – valstybės kooperatyviniam kapitalizmui, pasireiškiančiam ūkio subjektų kooperatyvų sąjungų veikla, kuri priklausė nuo valstybės priimamų sprendimų.
4. Po beveik penkiasdešimties metų trukusios centralizuotos planinės ekonomikos pirmiesiems ekonominės laisvės kūrimosi etapams Lietuvoje 1988–1990 m. didžiulę įtaką turėjo Sąjūdžio bendrojoje programoje ir ją konkretinančiose Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijose išreikštos konstitucinės iniciatyvos, kurios buvo itin svarbios vėlesnei šios laisvės konstitucionalizavimo raidai Lietuvoje.
5. Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, vis labiau buvo juntamas naujos Konstitucijos poreikis, kurį diktavo valstybingumo, demokratijos ir laisvosios rinkos plėtra. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir įvairių politinių partijų, draugijų, mokslininkų pateiktų Konstituci-

⁷³Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-104.

jos projektų gausa rodo, kad būta įvairių nuomonių dėl valstybės sąrangos ir žmogaus teisinio statuso, tačiau mintys dėl ūkinės veiklos laisvės nesiskyrė: buvo siekiama garantuoti ūkio subjektams laisvę pasirinkti ir vykdyti ūkinę veiklą, o valstybei vietoj rinkos reguliavimo funkcijos suteikti apsauginę funkciją – reglamentuoti ūkinės veiklos procesus taip, kad būtų garantuota ūkinės veiklos laisvė. 1992 m. Konstitucijoje, atsižvelgiant į ekonominio liberalizmo idėjas, buvo apibrėžtos ribotos valstybės valdžios konstitucinės galios ūkio srityje, nustatant jos kompetencijas, konstitucines atsvaras ir bendradarbiavimą su ūkio subjektais; konstituciškai įtvirtintos ūkinės veiklos subjektų teisės ir laisvės, jų gynimo būdai.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-104.
2. Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame įstatyme)“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, nr. 15-166.
3. Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, nr. 15-168.
4. Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, nr. 7-165.
5. Lietuvos TSR nuosavybės pagrindų įstatymas. *Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, nr. 7-165.
6. Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. *Valstybės žinios*, 1990, nr. 9-224.

Specialioji literatūra

7. AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę, teisės į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, vartotojų teisių užtikrinimo problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2012.
8. ANTANAVIČIUS, K.; VAGNORIUS, G. Lietuvai – ekonominį savarankiškumą! *Atgimimas*, 1988 m. spalio 21 d., Nr. 4, p. 3–5.
9. ARLAUSKAS, S. Laisvės principas demokratinės valstybės teisėje. *Jurisprudencija*, 2013, 20 (2), p. 407–428.
10. BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties istorija*. VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
11. BANASIŃSKI, C. *Prawo gospodarcze. Zagadnienia administracyjnoprawne*. Warszawa: 2011.
12. BANELIENĖ, R. *Valstybės ekonominės politikos efektyvumas integracinių procesų Europos Sąjungoje kontekste*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
13. BEARD, CH. *Eine ökonomische Interpretation der amerikanischen Verfassung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974.
14. BENTHAM, J. *A Fragment on Government and on Introduction to the Principles of Morales and Legislation*. Oxford, 1960.
15. BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės konstitucinė doktrina. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos*: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 10–53.
16. BIRMONTIENĖ, T., et al. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
17. CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940 metais*. Vilnius: Academia, 1995.
18. CESEVIČIUS, D. Lietuvos pramonė 1918–1940 metais. Iš *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
19. ČEIKAIŠKIENĖ, M. et al. *Rinkos ekonomika Lietuvos ūkyje: problemos ir sprendimai*. Vilnius: LII, 1992.
20. ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
21. DE HAAN, J.; SIERMANN, C. L. J. Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth [interaktyvus]. *Public Choice*, 1998, t. 95, p. 363–380 [žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/w77p365u6716uu08/fulltext.pdf>>.
22. DOUCOULIAGOS, C.; ULUBASOGLU, M. A. Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference? [interaktyvus]. *European Journal of Political Economy*, 2006, no. 22, p. 60–81 [žiūrėta 2014 m. liepos 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S017626800500042X>>.

23. EUCKEN, W. *Grundlagen der Nationalökonomie*. Berlin, Heidelberg: Springer, 1965.
24. FEINBERG, P. J.; GROSS, H. *Philosophy of Law*, Fourth Edition. Belmon, 1991.
25. GADEIKIS, L. *Dvi Lietuvos: griauti sunkiau negu statyti* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/dvi-lietuvos-griauti-sunkiau-negu-statyti>>.
26. GERBER, D. J. Constitutionalising the Economy: German Neoliberalism, Competition Law and the „New“ Europe. *American Journal of Constitutional Law*, 1994, no. 42, p. 25–32.
27. GLEMŽA, L. Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Vilnius: Seimo I-kla „Valstybės žinios“, 2003, p. 20–28.
28. GRONSKAS, V.; PALINKUS, D. *Ekonominės minties istorijos fragmentai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.
29. JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos ekonominė konstitucija kaip papildoma Lietuvos Respublikos Konstitucijos dimensija: tyrimų kontūrai. *Teisės problemos*, 2014, nr. 2 (84), p. 26–97.
30. KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza w prawie polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1995.
31. KŪRIS, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*, 2005, t. 64(56), p. 56–73.
32. LAPINSKAS, K. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko Kęstučio Lapinsko įžanginė kalba. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 6–9.
33. LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai teisėje: jų vieta ir ribos. *Teisė*, 2013, t. 89, p. 20–36.
34. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. *Steigiamasis suvažiavimas. 1988 m. birželio 22–23*. Vilnius: Mintis, 1990.
35. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 29 d. neeilinio posėdžio stenograma [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251740>.
36. Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Lietuvos ekonomikos institutas. *Lietuvos kelias į rinkos ekonomiką*. Vilnius, 1991.
37. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija*. 1990 m. vasario 7–9 d., 1990 m. vasario 12–14 d. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990.
38. MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Justitia, 2005.
39. MARTIŠIUS, S. Lietuvos ūkis prie XX amžiaus slenksčio: ekonominiai pasvarstymai. Iš *Lietuvos ūkio plėtros problemos ir perėjimo procesas*: 1998 m. lapkričio 26 d. respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1998, p. 102–107.
40. MIROWSKI, Ph. *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press, 2009.
41. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XIV tomas. Vilnius: 2013.
42. NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvis, 2014.
43. PAKALNIŠKIS, V. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*: mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
44. PIASECKA, A. *Netikintiems teorija* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/n/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/netikintiems_teorija/1449>.
45. PRAPIESTIS, J.; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Lietuvos aidas*, 1992 m. spalio 21 d.
46. PRUNSKIENĖ, K. Ar yra alternatyva ekonominiam respublikų savarankiškumui. *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, nr. 3, p. 2–4.
47. PRUNSKIENĖ, K. et al. Kaip padėti Lietuvos ekonomikai? (Iš pirmojo Pasaulio lietuvių verslininkų suvažiavimo Vilniuje dalyvių pasisakymų). *Liaudies ūkis*, 1990, nr. 10, p. 19–20.
48. SINKEVIČIUS, V. 1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19(3), p. 889–906.
49. STRZYCZKOWSKI, K. *Prawo gospodarcze publiczne*. Warszawa, 2011.
50. ŠIMAŠIUS, R. *Laisvoji rinka: kas prieš?* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/leidinys_laisvoji_rinka/2005_nr2/straipsniai/laisvoji_rinka_kas_pries/787>.
51. *The Cambridge Economic History of Europe*. VII. The industrial economies: the development of economic and social policies. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

52. ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
53. VAIČAITIS, V. A. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009.
54. VALANČIUS, K. L. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius: UAB Ekonomikos mokymo centras, 2001.
55. VILKAS, E. Teorinės ūkio mechanizmo problemos. *Liaudies ūkis*, 1987, nr. 12, p. 3–4.
56. VITKŪNAS, A. Socializmo ekonominių dėsnių antimarksistinių koncepcijų kritika. *Liaudies ūkis*, 1986, nr. 6, p. 21–23.
57. ŽILYS, J. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link. *Justitia*, 2001, nr. 3, p. 6–8.
58. ŽILYS, J. *Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma* [interaktyvus]. *Parlamentinės studijos*, 2006, nr. 6 [žiūrėta 2014 m. liepos 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Teise_Zilys.htm>.
59. ŽILYS, J. *Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/12807/kelias_i_lietuvas_respublikos_konstitucija_pagrindiniai_teisiniai_politiniai_zenklai>.
60. ŽUKAUSKAS, V. *Ekonominė laisvė Lietuvoje pagal Heritage Foundation tyrimą*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lri.blogas.lt/vytautas-zukauskas-ekonomine-laisve-lietuvoje-pagal-heritage-foundation-tyrima-951.html>>.

Praktinė medžiaga

61. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, nr. 15-314.

LEGAL ORIGINS OF FREEDOM OF ECONOMIC ACTIVITY

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė

S u m m a r y

This article reveals historical circumstances of how the freedom of economic activity was formed and how it was incorporated into the Lithuanian constitutional law. The article indicates and describes general global circumstances that formed the freedom of economic activity (considering the influence of mercantilism), and it focuses on the more significant ideas of the classical liberal theory of economics that influenced the emergence of economic freedom the most positively. After discussing the formation of economic freedom in the world, the article describes circumstances that influenced its entrenchment in the Lithuanian constitutional law after the restoration of independence. The study showed that after the restoration of independence in the Republic of Lithuania, there was a need for the new Constitution, which was dictated by statehood, democracy, and free-market. The variety of Constitution projects by the Supreme Council of the Republic of Lithuania, various political parties, associations, and academics shows that there were various opinions on the structure of state and the legal status of an individual. However, thoughts on economic freedom were the same: it was intended to guarantee freedom for economic entities in order to choose and engage in economic activity, and the state should execute a protective function – to regulate the process of economic activity in such way, so that it would guarantee its freedom – rather than regulate the market. Considering the ideas of economic liberalism, the Constitution of 1992 emphasized limited constitutional power the state government in the field of economy, determining its competencies, constitutional balance, and cooperation with economic entities; it constitutionally entrenched rights and freedoms of economic entities, their defense methods.

Įteikta 2014 m. lapkričio 18 d.

Priimta publikuoti 2015 m. sausio 28 d.